

АЛФОНС ДЕ ЛАМАРТИН

СРБИЈА ИЗМЕЂУ ЕВРОПЕ И ОРИЈЕНТА

У оквиру библиотеке „Баштина ратника“ чији је иницијатор и покровитељ Сектор за борачко-инвалидску заштиту Министарства рада и социјалне политике, Издавачко предузеће „Утопија“ из Београда недавно је објавило у преводу на српски језик, али и у француском изворнику, дело „Списи о Србима“ најзначајнијег француског песника епохе романтизма Алфонса де Ламартина.

Превод и обиман предговор Ламартиновом тексту написала је проф. др Јелене Новаковић, шефа Катедре за романистику Филолошког факултета у Београду, док је аутор поговора историчар Дејан Ристић, саветник у Министарству рада и социјалне политике. Промоција овог вредног књижевно-историјског дела одржана је 24. маја у амфитеатру Народне библиотеке Србије.

Ламартин је, попут бројних својим претходника, дипломата и путописаца, био опчињен једном архаичном формом

идеализма окренутог слободи коју је учио пре свих код Срба, али и код других балканских народа. Његова привлачна и емотивна проза, ставови у односу на Источно питање, а нарочито велика популарност коју је уживао као песник, снажно су окренули јавно мњење у Француској против званичне спољне политике Париза која се заснивала на очувању интегритета Отоманског царства.

Ламартинови текстови о Србима, који се сада налазе пред новом генерацијом читалаца, могу бити од користи у разумевању савременог Балкана, а уједно нас подсећају на једног од највећих европских песника романтизма, искреног заговорника права на живот у слободу и заљубљеника у тематски, стилски, језички и симболички бескрајно разнолику и богату српску епску поезију.

Текстови у овом прилогу узети су из управо објављене књиге, уз редакцијску обраду. ■

ЉУБАВ ЗА СРБИЈУ

*Путник као ја мора да поздрави тај
сан (о ослобођењу) жељом и надом...
Волео бих да се борим за овај народ
који настаје за плодносно слободу.*

Алфонс де Ламартин

Дуга традиција онога што се разумевало и називало *Оријентом* заснована на његовом посебном месту у западноевропском искуству постојала је у већој мери код Француза и Британаца, мање код Немаца, Шпанаца, Португалаца или Италијана. *Оријент* није био само сусед оновремене Европе. То је био и предео где су се налазиле највеће, најбогатије и најстарије источњачке државе и нововековне европске колоније, извор цивилизација и језика, њен супарник у култури и једна од њених најдубљих и најчешћих слика о *Другоме*. Едвард В. Саид, један од најугледнијих оријенталиста 20. века, у својеврсном дефинисању појма *Оријент* нагласио је како је управо тај регион помогао да се Европа, пре свега подразумевајући под тим Запад, дефинише као његова констрасна слика, идеја, личност, искуство.

БАЛКАН И ЕВРОПА

С друге стране, наспрот појмова као што су *Европа* и *Оријент*, налази се *Балкан*. Колико истине има у ставовима појединих савремених европских и америчких научника који у култури Запада препознају и баук Балкана? Да ли је овај регион постао синоним не само за уситњавање великих и снажних политичких јединица, већ и за повратак племенском, заосталом, примитивном и варварском? Зашто се у репертоару *Schimpfwörter*, погрдних речи, које је створила Европа с почетка прошлог века нашао и термин *балканизација*?

Чињеницу да је Балкан описиван као *друго* у односу на Европу није потребно посебно доказивати. Најчешће је за њену утемељеност коришћена тврдња по којој његови становници нису

марили за норму понашања које је као стандарде осмислио и прописао *цивилизовани свет*. И ова генерализација била је, уосталом баш као и свака друга, заснована на редукцији у посматрању и бројним стереотипима.

Цивилизовани свет први пут се озбиљније заинтересовао за Балкан почетком 19. века када су се тамошњи народи, најпре Срби па онда и Грци, упустили у дуготрајну, неизвесну, а по размерама страдања и суровости застрашујућу борбу за ослобођење од вишевековне отоманске власти. Након тога Европа је свој поглед наново усмерила ка својим регијама на југоистоку, ка *Оријенту*, у време кулминације Источног питања у раздобљу између 1875. и 1878. године, односно током *Анексионе кризе*, Балканских и Првог светског рата.

Оријентализам је, дакле, био својеврсни стил мишљења утемељен на суштинској разлици између *Оријента* (Истока) и *Окцидента* (Запада). Стога је и велики број писаца, међу којима су посебно присутни песници и романописци 19. века прихватио основну разлику између Истока и Запада као полазну тачку за своје епове, романе, друштвене описе и путописе.

Балкан, као део оновременог *Оријента*, постао је предмет лирике, маштања па чак и романа, али никада није био актуелан на начин на који су Египат или Сирија били значајни за Шатобријана, Нервала, Флобера, Вињига или Готјеа. Ови, као и други значајни француски ствараоци тога времена највећим су делом црпили основне информације о *Оријенту* из Волнијевог дела *Путовање у Египат и Сирију* које се у два тома појавило 1787. године. Поред овог путописа, Волни је оставио и трактат насло-

вљен *Размишљања о актуелном рату са Турцима*, које је упркос њиховим очитим мањкавостима Наполеон сматрао важним у припремама свога похода из 1798–1799. године. Оружана експедиција првог француског цара и чињеница да је у рат против Британског царства у Египту повео читав низ угледних стручњака различитих специјалности, као и савремених писаца и авантуриста, произвели су настанак мноштва дела, од Шатобријановог *Itinéraire*, Ламартиновог *Voyage en Orient*, Флоберове *Salammô*, преко Нерваловог *Voyage en Orient* до Игоових *Les Orientales*.

Културолошке, материјалне и интелектуалне везе између Европе и Оријента пролазиле су у прошлости кроз многобројне мене, мада је граница између Истока и Запада вршила извесан константан утицај на Стари континент. Но, у принципу, Запад је био онај који се кретао према Истоку а не обрнуто.

ВРАТНИЦЕ ОРИЈЕНТА

Преплављена *азијском плимом* још крајем 14. века она је у наредним stoleћима постала део тог узбудљивог, недовољно познатог, бескрајног, но стално пулсирајућег света који је дубоко и трајно закорачио у Европу. Ушавши у простор Оријента, Србија се нашла под упливима источњачких мудрости, исламске религијске мисли која је надграђивала своје јудео-хришћанске корене, арапске науке а пре свега филозофије укорене у европској античкој и хришћанској *љубави према мудрости* и истанчаног оријенталног осећаја за лепо. Нераскидиво и неразмрсиво проткана културом, религијом и традицијом Истока и Запада она је истовремено представљала источне вратнице Европе и западну капију Оријента. Посматрајући и доживљавајући је као такву њоме су ходили и о њој писали многи учени људи европског Запада још од доба ренесансе. Најчешће су то били Италијани, Французи, Аустријанци, Угри, али и Холанђани, Шпанци, Руси и Немци.

Упутивши се 1833. године ка средишту Оријента који га је привлачио, Ламартин је кроз његов европски део ишао утабаном и Европљанима добро знаним Цариградским друмом који је пролазио Србијом. Ламартин је, како је и сам истакао, предузео ово путовање у циљу остварења нечега о чему је одувек сањао. И док се Нервалово путовање на Оријент одиграло на Ламартинов начин, Ламартин се добрим делом ослања на Шатобријана. Оријент сведочи о привлачној величини Азије и сразмерно малим димензијама његовог европског предворја. Но, убрзо по почетку свог путовања он постаје непоправљиви творац имажинарног Оријента. Оно убрзо надраста обично путовање и претвара се у молитву која више окупира и ангажује његово сећање, душу и срце, него очи, дух и ум. Хришћанство је религија изражене имажинације, а како Ламартин себе сматра типичним верником он у складу са својим осећајем посматра, доживљава и записује. Опчињен је оним што затиче, бескрајним преплетом хришћанског и исламског, европског и оријенталног.

Оставивши за собом Истанбул и крећући се пут Панонске низије он

пределе којима путује описује као „земљу пророштва“ у којој „све ниче и сваки човек, верник или фанатик, може са своје стране тамо постати пророк“.

ХРАСТ У ГОРИ

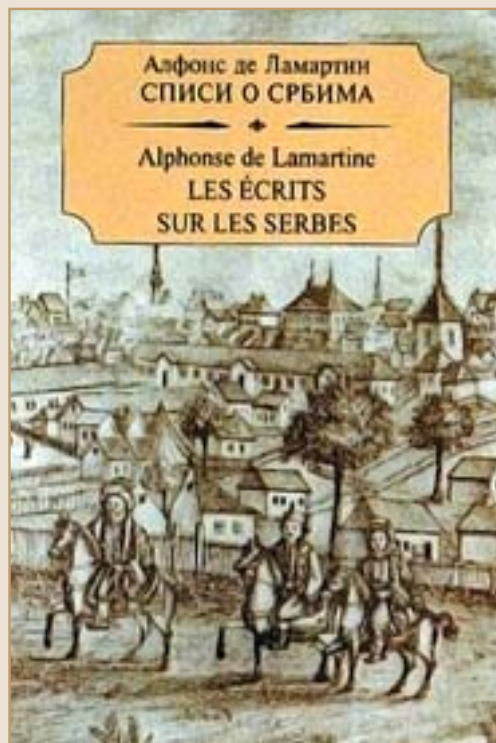
Ламартин је, попут бројних својим претходника, дипломата и путописаца, био опчињен и једном архаичном формом идеализма окренутог слободи коју је уочио пре свих код Срба, али и код других балканских народа. Његов долазак у Београд, прву велику оријенталну варош чији витки минарети, врева и ускоме шаност на улицама испуњеним мноштвом људи одевених у најразличитије одоре међу којима истовремено одзвања више језика представљао је доживљај посебне врсте. Такав непосредан сусрет са градом који је на Западу сматран вратницама Оријента, моћним утврђењем око кога и за кога су се вековима раније водили крвави ратови и подизале буне оставио је снажан утисак на Ламартина.

Слушајући о том патријалхалном слободољубивом хришћанском народу који је живећи у беди и немаштини устао против Отоманског царства Ламартин као да се у мислима присетио речи из писма Луја Жедуена, написаних управо у Београду далеке 1624. године: „Нека нам Бог помогне да се све ово оствари и да овај први покушај успе да пробуди хришћане који сада спавају“.

Ослањајући се на одавно уврежену француску *mission civilisatrice* и себи датог положаја културно супериорних Европљана, Ламартин је, попут Шатобријана, у савременицима на Балкану видео њихове славне средњовековне или античке претке. Ламартинова привлачна и емотивна проза, његови ставови у односу на Источно питање, а нарочито велика популарност коју је уживао као песник снажно су окренули јавно мњење у Француској против званичне спољне политике Париза која се заснивала на очувању интегритета Отоманског царства. Употребивши све популарне крилатице свога времена, попут слободе, разума, цивилизације и напретка, он је постао најистакнутији заговорник националне независности балканских народа.

И док је Бугарима замерао лако мирење са судбином што је, по његовом мишљењу, била последица њиховог ропског положаја под Турцима, дотле је био импресиониран Србима и њиховом посвећеношћу слободи. Бележећи своје утиске са пропутовања Србијом Ламартин се у више махова дирљивим речима, типичним за једног романтичара, осврнуо на слободарство Срба, а посебно на Ћеле-кулу у Нишу која га није оставила равнодушним.

„Српски народ имао је поносило срце које се могло расцепити, али не и савити, као што се не може савити ни срце храста у гори“, записао је у свом делу *Историја Турске*. Под утиском прича о славној прошлости које је је слушао током свог боравка у Србији, посета средњовековним богомољама, утврђеним градовима и бојиштима Ламартин је био додатно опчињен јединственошћу српске епске поезије која га је подсетила на „источ-

Споменик
Ламартину
у Земуну

О српској епској поезији ПЕСМЕ ПОНОСА И ТРАЈАЊА

Историја овога народа записана је само у народним стиховима, као и све прве историје херојских народа. Те песме националног заноса, настале на бојном пољу, понављане у борбеним редовима војника, а после битке донесене у села, сачувало је предање... Словенско дете учи да чита на тим дирљивим причама о подвизима његових отаца, а у његова прва сећања утиснуто је име ослободиоца Србије. Народ који се тим млеком храни више никада не може постати роб.

начке сабље исковане у Дамаску чија оштрица одрубљује главу, а нож блиста као огледало. То је витешка поезија која опева с пиштољем у руци и ногом у узеници љубав и рат, крв и лепоту, црно-оке девојке и побијене Турке”.

Своје визионарство, пак, Ламартин је исказао речима: „Европа ће видети како се на рушевинама Турске диже нова држава и прекрива простране и лепе крајеве што се шире између Дунава, Јадранског мора и балканских планина”.

Може бити да Ламартинови текстови о Србима који се сада налазе пред новом генерацијом читалаца могу бити од користи у разумевању савременог Балкана и овдашњих држава за који верујемо да су од времена овог великог француског романтичара учиниле крупан цивилизацијски искорак у правцу стварања слободног, демократског и грађанског друштва. Збирно објављивање најзначајнијих Ламартинових осврта о Србима, који махом потичу из његовог *Путовања по Оријенту*, представља драгоцен и племенит напор да се почетком трећег миленијума припадници два стара европска народа, српског и француског, из угла његових путописних белешака, подсети Ламартина, једног од највећих европских песника романтизма, искреног заговорника права на живот у слободу и заљубљеника у тематски, стилски, језички и симболички бескрајно разнолику и богату српску епску поезију. ■

Дејан РИСТИЋ

Тек што изађе из ових шума у којима клија један млад и слободан народ, човек зажали што га дубље не познаје; волео би да живи и да се бори са њим за његову независност која се рађа; истражује са љубављу одакле потиче и какву му судбину спремају његове врлине и Провиђење. Увек се сећам призора из Јагодине: дивили смо се у једној српској колиби младој мајци која је дојила два близанца, док се њено треће дете играло очевим јатаганом на поду крај њених ногу. Сеоски поп и неколико угледних људи стајали су у кругу око нас и говорили нам једноставно и одушевљено о све већем народном благостању под слободарском влашћу, о шумама које су се крчиле, о брвнарама које су се множиле по долинама, о многобројним школама пуним деце, које су се отварале по свим селима: сви ти људи, који су се пропињали иза оних испред њих, изгледали су поносни и срећни због дивљења које смо ми показивали; поглед им је био жив, лице се руменело од родољубивог заноса, као да се свако од њих дичио славом и слободом свију.

У том се тренутку врати из поља муж лепе Српкиње у чијој смо кући одсели, приђе нам, поздрави нас са поштовањем а у исто време и отменошћу манира својственом примитивним народима; затим се изгуби у кругу сељака, и слушао, са осталима, причу о борби за независност коју је казивао поп. Када

Често сам сретао усред тих нетакнутих шума, у дубоким кланцима у којима се није осећало присуство других становника осим дивљих звери, групе младића и девојака, који су корачали певајући заједно народне мелодије од којих су нам тумачи преводили по неку реч. Они би за тренутак прекинули песму да би нас поздравили и посматрали како пролазимо; затим, када бисмо нестали са видика, настављали би свој пут и свој пој, а тамни сводови тих столетних храстова, стене које су оивичавале поток, дуго би подрхтавали и орили се од тих песама богатог тоналитета са једноличним припевима, које обећавају дугу срећу на овој земљи. „Шта кажу? упиташ једнога дана тумача који је разумевао њихов језик. – Господару, одговори ми он, они кажу ствари које су тако глупе да их не вреди понављати Францима. – Ипак, да видимо, преведите ми речи које сада певају. – Па добро! они кажу: „Нека Бог благослави воде Моравине, јер су оне потопиле непријатеље српске! Нека Бог умножи жирове шумадијских храстова, јер је свако дрво по један Србин!“ – И шта тиме хоће да кажу? – Господару, они хоће да кажу да су за време рата Срби налазили заклон иза стабала тих храстова; њихове шуме за њих су биле и још увек су тврђаве; свако то дрво за њих је ратни друг; они их воле као браћу; стога, када је кнез Милош, који је сада њихов владар, наредио да се посеку толика стабла да би, кроз те шуме, пробио дуг пут којим ми корачамо, стари Срби су га често проклињали. Сећи стабла, говорили су они, то значи убијати људе. У Србији су дрвеће и људи пријатељи.“

Пролазећи кроз те величанствене осаме, на којима током вишедневног хода поглед запажа, ма где да се дене, само једнолично и суморно таласање лишћа на храстовима који прекривају брда и долине, прави лиснати океан који не пробија чак ни оштар врх неког

поп стиже до битке код Ниша и тридесет застава које је три хиљаде горштака отело од четрдесет хиљада Турака, отац искочи из круга и, узевши из жениних руку своја два дивна детета које подиже увис, узвикну: „Ево Милошевих војника! Све док жене буду рађале, биће слободних Срба у шумадијским горама!“

Историја овога народа записана је само у народним стиховима, као и све прве историје херојских народа. Те песме националног заноса, настале на бојном пољу, понављане у борбеним редовима војника, а после битке донесене у села, сачувало је предање. Бележе их свештеник или школски учитељ; прате их на леви једноставни, али устрептали као срце бораца или као глас оца породице који из даљине поздравља дим са крова своје деце; оне постају народна историја нације; кнез Милош је наредио да се штампају две збирке које су разнесене по селима. Словенско дете учи да чита на тим дирљивим причама о подвизима његових отаца, а у његова прва сећања утиснуто је име ослободиоца Србије. Народ који се тим млекум храни више никада не може постати роб.

Кула Ненадовића у Ваљево

минарета или звоника; силазећи с времена на време у дубоке кланце у којима је хучала река, где се шума мало размицала да би оставила места за по неко обрађено поље, по неку лепу и нову дрвену кућу, за стругаре, за воденице које су људи градили на обали реке; гледајући огромна стада, која су водиле лепе девојке господски одевене, а која су се помањала из редова великих стабала и увече враћала кући; децу која су излазила из школе, попа који је седео на дрвеној клупи пред вратима своје лепе куће, старце који су улазили у општинску зграду или цркву да би већали, чинило ми се да сам усред шума Северне Америке, у тренутку када се рађа један народ или ствара нека нова колонија. Лица људи сведочила су о питомости нарави, о углађености једне старе цивилизације, о здрављу и благостању једног народа; слобода је исписана на њиховим лицима и у њиховим погледима.

Бугарин је добар и простодушан, али се осећа да он, иако спреман да се ослободи, још носи остатак јарма; у држању његове главе, и у начину говора, и у скрушеној помирености његовог погледа, има извесног сећања на Турчина и видљиве стрепње од њега; он подсећа на Савојце, тај добри и изванредни алпски народ, коме недостаје само достојанственост лика и речи која оплемењује све друге врлине. Србин, напротив, подсећа на [вајцарца из малих кантона, где су чисте и патријархалне нарави у савршеном складу, на лицу пастира, са слободом која чини човека и мирном смелашћу која чини јунака.

Девојке личе на лепе жене из луцернског и бернског кантона; њихова ношња скоро је иста: сасвим кратке сукње упадљиве боје, док се коса уплетена у дуге кике спушта до пета.

Нарави су чисте као код пастирских и побожних народа. Њихов је језик, као и сви језици словенског порекла, складан, музикалан и ритмичан; међу њима има мало имовинске неједна-

Сеобе као судбина

кости, постоји само опште благостање, а једина раскош је у оружју.

Српско становништво сада броји око милион људи и брзо се увећава: блага клима, слично оној у Француској између Лиона и Авињона; плодност необрађене и дубоке земље на којој свуда расте биље као у швајцарским равницама; обиље река и потока који се спуштају низ планине, протичу долинама и граде ту и тамо језера усред шума; крчење шума које ће, као у Америци, створити простор за обраду земље и омогућити неограничено снабдевање грађевинским материјалом; питоме и чисте нарави народа; заштитни закони, већ обасјани снажним одсјајима наших најбољих европских закона; грађанска права које гарантују локални представници и скупштине; најзад врховна власт, која је, у довољној мери, у рукама једног човека достојног своје мисије, кнеза Милоша, и која се преноси на његове потомке: сви ти елементи мира, цивилизације и просперитета обећавају да ће за мање од пола века српско становништво бројати више милиона људи.

Ако тај народ, као што жели и нада се, постане језгро једног новог словенског царства уједињењем са Босном, делом Бугарске и ратничким црногорским племенима, Европа ће видети како на рушевинама Турске ниче нова држава и захвата те простране и прекрасне пределе који се простиру између Дунава, Јадранског мора и брдовитог Балкана. Ако се због разлика у наравима и народностима јави сувише велики отпор том спајању, Србија ће барем бити један од чинилаца оног савеза слободних држава или европских штићеника, којима је намењена улога да попуне празнину што ће је оставити у Европи и у Азији нестанак отоманског царства. Европска политика нема ништа боље да пожели. ■

Карађорђе РАНА ПОБУНА

Готово сви људи који су учинили или им је суђено да учине велике ствари шкрти су на речима. Они више разговорају са самим собом него са другима; хране се сопственим мислима, и само у присним разговорима црпу ону снагу ума и делања која чини јаке људе.

Ђорђе Петровић, који је добио надимак Кара или Црни, то јест Црни Ђорђе, рођен је око 1765. године, у једном селу у крагујевачкој нахији; његов отац био је обичан сељак, земљорадник и чобанин, по имену Петроније. По једном другом предању, Карађорђе је рођен у Француској, али оно „никако није вероватно“. Петроније је одвео свога сина још док је био дете у планине око Тополе.

Пошто је исход побуне из 1787, коју је требало да подржи Аустрија, био несрећан, побуњеници, које су прогањали Турци и Босанци, беху натерани у бекство. Петроније и његов син Ђорђе, који се већ храбро борио, прикупише своје стадо, своје једино богатство, и запутише се ка Сави; већ су били близу реке и хтели су да потраже спас на аустријској територији, када се Карађорђев отац, већ изнемогао од старости и укорењенији од свога сина у отаџбинско тле, окрену, погледа према планинама на којима је остављао све трагове свога живота, осети да му се срце цепа на помисао да ће их заувек напустити да би отишао међу непознати народ и, седајући на земљу, закле свога сина да се радије преда него да оде у Немачку.

Жао ми је што не могу да дочарам по сећању дирљиве и живописне старчеве молбе, онако како су опеване у српским народним песмама. То је један од оних призора у којима природна осећања, која је тако снажно доживео и тако простодушну изразио дух једног сасвим младог народа, превазилазе све што машта образованих народа може да нађе у уметности. Такве странице имају само Библија и Хомер.

Међутим Карађорђе је, дирнут пре свега очевим тугованкама и молбама, наредио да се слуге и стада врате; веран оном строгом закону синовље послушности који је друга вера источних народа, он је погнуо главу на очев глас и с тугом се спремао да се врати на пут ропства, како Петронијевим костима не би била ускраћена српска земља, када му гласови и пуцњи из босанских пушака најавише приближавање њихових непријатеља и неизбежне муке којима ће се они у својој освети наслађивати. „Оче – рече он – одлучите се, остао сам је само тренутак: устаните, скочите у реку; моја рука ће вас држати,

моје тело заклањати од османлијских метака, живећете, дочекаћете боље дане на тлу пријатељског народа.“ Али непоколебљиви старац, кога је син узалуд покушавао да одвуче, опирао се из све снаге свим његовим напорима и хтео је да умре на отаџбинској земљи. Карађорђе, у очајању и не желећи да тело његовог оца падне у руке Турцима, клекну, затражи благослов од старца, уби га једним метком из пиштоља, баца у Саву и, скочивши у реку, сам преплива на аустријску територију.

Убрзо затим вратио се у Србију као наредник у једном француском одреду. Незадовољан што му није додељено почасно одликовање, напустио је тај одред и одметнуо се, као хајдук, у гору; пошто се помирио са својим старешином, пратио га је на путу у Аустрију по закључењу мира, и добио је место шумара у манастиру Крушедол. Пошто му је тај начин живота убрзо досадио, вратио се у Србију у време Хаџи-Мустафине владавине. Поново је постао чобанин; али би се опет прихватио оружја кад год би у неком делу земље избили нови немири.

Карађорђе је био висока стаса, снажне грађе, племенитог и отвореног изгледа. Ћутљив и замишљен када није био подстицан ни вином, ни пуцњавом из пушке, ни неслагањима у саветима, често по читав дан ни реч не би проговорио.

Готово сви људи који су учинили или им је суђено да учине велике ствари шкрти су на речима. Они више разговорају са самим собом него са другима; хране се сопственим мислима, и само у присним разговорима црпу ону снагу ума и делања која чини јаке људе. ■

Први српски устанак

РАЂАЊЕ НОВЕ СРБИЈЕ

Јединство је животни услов наоружаног народа у присуству његових непријатеља; независност изискује деспота да би се успоставила; грађанској слободи потребна су управна тела. Да су Срби тада били мудрији, уздигли би Карађорђа изнад свих његових супарника и дали би сву власт једном човеку.

Било је то око 1804, после дуготрајних немира, које је изазвао Пазваноглу, паша видински, а који су се завршили превлашћу јањичара. Већ око 1804. Срби су се побунили против својих угњетача: у оном средишњем делу Србије који се зове Шумадија, непрегледном пределу обраслом шумама, удружила су се три поглавара. Први је био Карађорђе, други Јанко Катић, а трећи Васа Чарапић. Карађорђе је био хајдук. Хајдуци су били за Србе оно што су клефте биле у Грчкој, сој независних и пустиловних људи, који су живели на неприступачним планинама и силазили на најмањи наговештај рата да би се умешали у борбу и да би убијали и пљачкали. Цела земља се побунила по угледу на Шумадију; сваки срез изабрао је себи за поглавара најхрабријег и најпоштованијег међу војводама; они су одржали ратни савет и доделили Карађорђу титулу вожда. Та титула му је давала мало овлашћења; али, у време немира, храбром човеку оштриност врло брзо прибави истинску власт. Опасност се никада не цења са храброшћу. Послушност је природни порив народа пред храброшћу и способношћу.

У јануару 1806. у Србију је у исто време продрло више војних формација. Босански паша Бећир и скадарски паша Ибрахим добили су од Порте наређење да уложе све своје снаге. Бећир је послао два одреда од око четрдесет хиљада људи. Ибрахим је напредовао према Нишу на челу огромне војске. Карађорђе, са својим трупама, бројчано много слабијим, али понесеним неуништивим родољубљем, пуним поверења у своје вође и заштићеним шумама које су скривале њихове покрете, одбио је све Бећирове и Ибрахимове нападе. Пошто је потиснуо Хаџи-бега, код Бешке, кренуо је на главну војску, која се повлачила ка Шапцу, сустигао је и сасвим поразио 8. августа

1806. године; погинули су Кулин и стари Мехмед. Остаци њихове војске побегли су у Шабац. Босанци који су хтели да се врате преко Дрине били су заробљени.

Карађорђе, који је са собом имао само седам хиљада пешадињаца и две хиљаде коњаника, убрзо напада Ибрахим пашу који је опседао Делиград, српски град који је бранио један други војсковођа по имену Петар Добрњац. Када му се приближио, Ибрахим затражи преговоре. Састанак је био у Смедереву; уследило је одмах примирје у Србији, под условима који су за њу били повољни. Био је то само један од оних међучинова који омогућавају побуњеницима да предахну, и неосетно навикавају народе на ону половицину независност која се убрзо претвара у жељу за слободом.

Нешто касније, Карађорђе, који није распустио трупе, пошто муфтијине одлуке нису потврдиле услове из Смедерева, кренуо је на Београд, престоницу Србије, утврђени град на Дунаву, са цитаделом и једним турским гарнизonom; освојио га је. Алија Гушанац, који је управљао градом, добио је од Карађорђе допуштење да оде у Видин, спуштајући се низ Дунав. Сулејман-паша је остао у цитадели; али, почетком 1807. године, када је са две стотине преосталих јањичара пошао да се придружи Турцима, убила га је заједно са њима сама пратња коју му је Карађорђе доделио да га штити приликом повлачења. Карађорђе није оптужен за то варварство. Оно је било последица освете Срба јањичарима, под чијом су суровом владавином навикли на таква погубљења.

Ови успеси у борби за независност донели су Србији нахијско устројство. Војсковође, које су називали војводама, свуда су заменили цивилну власт. Те војводе подржавала је коњица

Јаков Ненадовић

Прота Матеја Ненадовић

Петар Добрњац

Једно друго управно тело, састављено од војвода и господара, бавило се најважнијим стварима, а власт око које су се надметали била је подељена између тога тела и Карађорђа. Сваке године, око Божића, војводе које су га сачињавале састајале су се у Београду, и ту расправљале пред очима војводе, окржене сплеткама, о миру, рату, облику владавине, висини пореза. Они су подносили извештаје и доносили уредбе које су се тицале администрације и судства. Постојање и тежње тог аристократског тела били су препрека потпуном ослобађању и бржем развоју Србије. Јединство је животни услов наоружаног народа у присуству његових непријатеља; независност изискује деспота да би се успоставила; грађанској слободи потребна су управна тела. Да су Срби тада били мудрији, уздигли би Карађорђа изнад свих његових супарника и дали би сву власт једном човеку. Господари су јасно осећали да је потребан само један вођа; али сви су желели да тај вођа буде слаб, како би могли њиме да управљају. Избор совјетника одавао је ту потајну мисао. Надали су се да ће им то тело послужити против Карађорђе; Карађорђе се надао да ће му оно служити против господара. Започео је подмукли рат између ослободилаца Србије.

Најречитији совјетник, Младен Миловановић, издејствовао је, својом речитошћу, главну одлуку у Совјету. Обогаћивши се пљачкањем Београда и управљајући спољном трговином преко царине на Дунаву, чије је газдинство заузео, он је изазвао неповерење Карађорђа и његових присталица. Совјет је, на њихов подстицај, устао против Миловановића, који се повукао, пун осветничких мисли, у Делиград. Открио је потајно Карађорђу подмукло сплеткарење Русије и Грка против њега. Карађорђе му је поверовао, позвао га у Београд, одлучио да удари на Босанце, и започео поход 1809. године ушавши у Босну.

Иста словенска народна песма која слави почетак устанка предсказује несрећу за дан када буде покушао да пређе Дрину и нападне Босну. Песниково предсказање било је пророчанст-

Споменик Миленку Стојковићу на Иванковцу

Миленко Стојковић

Хајдук Вељко Петровић

Од како је нестао, Ђорђевићев живот је само тајанствена трка по Аустрији, Русији и Србији. Час га виде, час га изгубе из вида, па опет пронађу. Поново живи прогнаничким и пустоловним животом, али без славе и јунаштва. Тражи само почаст и богатства. Јунака више нема.

Из Аустрије Црни Ђорђе прелази у Русију и од цара Александра добија чин генерала и орден Свете Ане. Повукао се у Петроград, вратио у Хлочин и зауставио у Земуну, где је своје благо оставио на сигурном месту. Године 1816. путовао је у Петроград, где је представљен цару. Наредне године прешао је Галицију и Угарску и кренуо у Србију да потражи благо од педесет хиљада дуката, које је био закопао у близини Смедерева. Препознат од свога домаћина, српског племића, потказан је, ухапшен у Румлији и погубљен, по наређењу Милоша Обреновића, који је пустио пред наваљивањем Порте (јули 1817).

во Провиђења. Тај поход је представљао низ грешака, пораза и сломова. Карађорђе се, уз помоћ једног руског одреда, узалуд борио са уобичајеном неустрашивошћу. Његови су војници, обесхрабрани, поклекли. Потучен од Турака код Каменице, дошао је да брани Јагодину и леву обалу Мораве, али је тај део територије сачувао само захваљујући великој диверзији Руса.

Неуспеси су увећали суревњиво непријатељство војвода према њему. Усудили су се да ударе на његову власт чим ту власт више није бранио сјај победе. Јаков Ненадовић је први уздрмао његову моћ. Појавио се у Совјету 1. јануара 1810, на челу шест стотина коњаника под његовим заповедништвом, и изабран је за председника Совјета. Извесно време, само је утицај Русије одржавао Карађорђеву уздрману власт. Он је напао нишког Хуршид-пашу који је имао најмање тридесет хиљада људи. Варваринско поље било је позорница крваве битке у којој је три хиљаде Срба, подстицаних гласом и примером свога заповедника, потиснуло ту масу Турака, натерало је да се повуче и убрзо врати у Ниш. Карађорђе је затим кренуо на Лозницу, коју је опседао четрдесет хиљада Турака. Град, који се дванаест дана одупирао огромној артиљерији, само што није пао у руке нападачима, када Карађорђева појава и јунаштво његових Срба натераше турску војску да се врати преко Дрине. Био је то врхунац Карађорђевог славе. Захваљујући њему, границе Србије, која је сасвим ослобођена, простираше се од острва Пореча, на Дунаву, до ушћа Тимока у ту реку.

Али мир, који је за ослободиоце отаџбине увек погубнији од рата, донео је нове сплетке и нове несугласице међу поглаварима које је уједињавала заједничка опасност. Господари су хтели да ограниче Карађорђево власт, да би му је касније сасвим одузели. На време је открио заверу. Искористио је тај покушај, који је одлучно сузбијен, да коначно привуче скупштину на своју страну 1811. године. Нанео је смртни ударац утицају господара и војвода, поделивши нахије и повећавши број поглавара, који су, одвећ слаби да би сами делали, постали инструменти погодни за руковање и, суревњиви према некадашњој превласти војвода, ослањали се у борби против њих на ауторитет врховног поглавара и своју судбину везали за његову.

Султан предложи Карађорђу да га призна за господара Србије, уз јемство Русије. Турци би задржали српске градове и оружје. Компликовани разговори повлачили су се без резултата до 1813, када Карађорђе, не могавши да се споразуме са Портом, позва своје сународнике на устанак. „Девет година – рече им он – са мноштем сте побеђивали непријатеље; борили сте се без оружја и без борбеног положаја; сада су градови, зидине, реке између Турака и вас; имате сто педесет топова, седам градова, четрдесет шанчева, и шуме, неосвојиво прибежиште ваше слободе; Руси ће вам притећи у помоћ: зар оклевате?“

Турци су, међутим, под заповедништвом капудан-паше видинског, покренули своје трупе. Велики везир, користећи победу Француза код Лицена, тражио је од паша да једним потезом заврше ту дуготрајну и за Порту тако понижавајућу борбу. Осамнаест хиљада Турака кренуло је на Вељка, кога су опколили у Неготину. Вељко, погођен топовским ђулетом, лежао је мртав. Његова разбијена војска бегала је кроз мочваре ка острву Поречу. На југу, Хуршид-паша, на челу огромне војске, гонио је Младена и Симу, два српска војна заповедника, и улогорио се под зидинама Шапца.

Никада Србија није била у тако тешкој ситуацији. Одушевљење независношћу као да је спласнуло због толиких пораза, а можда и због трогодишњег мира и унутрашњих размирица. Њен национални занос и слава истовремено су ишчезли, а и сам Карађорђе, изгубивши имање и отаџбину, било да је предвидео неизбежну катастрофу и хтео да се сачува за боље дане, било да је био сит јунаштва и да је желео да спасе свој живот и своје благо, прешао је на аустријску територију са својим секретаром Јанићијем и тројицом повереника.

Тако је заувек ишчезао тај српски јунак, да би умро у једној аустријској тврђави, уместо да међу својима, и на тлу отаџбине коју је први пробудио, пронађе смрт која би га учинила бесмртним! Сазнавши за његово бекство, војска се растури, а Смедерево и Београд поново падоше под турску власт. Србија је постала пашалук, а Сулејман, њен победник, постао је њен господар и паша. ■

Под славолуком Ћеле-куле ЦЕНА СЛОБОДЕ

Те лобање и та људска лица, оголели и побелели од кише и сунца, облепљени с мало песка и креча, градили су славолук који ме је заклањао; могло их је бити од петнаест до двадесетхиљада; на некима су се још држале власи, које су лепршале на ветру као лишај и маховина; дувао је лак и свеж планински поветарац и, увлачећи се у безбројне шупљине глава, лица и лобања, изазивао тужно и болно цвиљење.

За четири дана хода, час преко приступачних планина, час преко необично плодних, али опустелих долина и поља, стигох у равницу око Ниша, последње турске вароши готово на самој граници са Србијом; ишао сам, на коњу, пола сата испред каравана; сунце је пекло; на око миљу од града, угледах широку белу кулу како се уздиже усред равнице блистајући као да је од парског мермера; ка њој ме је водила стаза; приближих јој се и, пошто сам турском дечаку који ме је пратио дао да ми причува коња, седох у сенку куле да мало одспавам; тек што сам сео, када, подигавши поглед ка споменику у чијем сам хладу био, запазих да су његови зидови, за које ми се учинило да су од мермера или белог камена, састрађени од људских лобања, распоређених у једнаким слојевима.

Није било никога да ми објасни какав је то варварски споменик; дечак који је држало за узде два коња играо се комадићима лобања у распадању у подножју куле; био сам толико скрхан од умора, врућине и сна, да заспах главе прислоњене уз те зидине од посечених глава; када сам се пробудио, око мене је био караван и мноштво турских коњаника, који су дошли из Ниша да нас прате при уласку у варош; рекоше ми да су то главе петнаест хиљада Срба, које је паша погубио у последњој српској буни. Та равница била је поље смрти тих племенитих устаника, а споменик њихова гробница; поздравих погледом и срцем земне остатке тих јунака чије су одрубљене главе постале међа независности њихове отаџбине.

Србија, у коју смо улазили, сада је слободна, а из куле Срба изгинулих за своју земљу планински ветар је измамљивао песму слободе и славе! И Ниш ће ускоро бити у њиховим рукама: нека чувају овај споменик! Он ће учити њихову децу колико вреди независност једног народа, показујући им коју су цену њихови очеви за њу платили.

Ниш подсећа на Софију и нема ничег посебног. У њему провидимо један дан.

После Ниша улази се у дивне горе и у океан српских шума. Те нетакнуте шуме пружају се на све стране у недоглед, остављајући места само за кривудање широког друма, који је недавно састрадио кнез Милош, независни поглавар Србије. Шест дана урањамо у ту величанствену и вековну хладовину, не видећи другог призора осим бескрајних редова неизмерних и високих буквих стабала, умореног лишћа које се лелуја на ветру, брдских и планинских пролаза једнолико заоденутих столетним храстовима.

Само се ту и тамо, отприлике на сваких пет или шест миља, спуштајући се у мало пространу долину којом кривуда река, велика села са брвнарама и неколико лепих белих и нових кућа које се помаљају из шума, са црквицом и парохијским домом, пружају дуж једне дивне реке, усред ливада и њива са дињама.

Становници, који седе на дрвеним диванима испред својих радњи, баве се разним пословима; њихово лице, иако благо и предусретљиво, има нечег северњачког, крепког, поноситог, што одмах указује да је овај народ већ слободан, достојан да то у потпуности буде; свуда нас дочекају са гостољубивошћу и поштовањем; припремају нам највиђенију кућу у селу; свештеник долази да поразговара са нама; по кућама се може наћи по неки комад европског намештаја; жене више не носе вео преко лица; по пољима и шумама могу се видети групе младића и девојака, који заједно одлазе на рад у пољу, певајући народне напеве који подсећају на швајцарске пастирске песме. Те девојке носе кошуље са безброј набора које прекривају рамена и груди и кратке вунене сукње од смеђе или црвене вуне; по свежини, по веселости, по бистрини лица и ока, оне подсећају на лепотице из Берна или на планине у Луцерну... ■

Кнез Милош Обреновић БОРБА ЗА НЕЗАВИСНОСТ

Срби су већ показивали, својом племенитошћу, да су достојни оне цивилизације у чије су се име борили, а Милош је унапред поступао са непријатељима као са будућим пријатељима; осећао је да потпуна независност његове земље још није могућна и склапао је споразуме, уместо да је срамоти покољима.

Цаветници су се разбежали; само је један човек, скоро дечак, војвода Милош Обреновић, остао веран безнадежној борби за независност. Он подбуни јужне нахије и хтеде да заузме Ужице; али, напуштен од својих трупа, би приморан да прихвати предлоге Турака. Сулејман, коме је представљен, прими га достојанствено. Разоружани Срби морали су сопственим рукама да подигну утврђења са којих ће се надирати земља.

Развлашћене спахије тирански су се осветиле, чинећи још већи зулум, за деветогодишње прогонство у које их је српско јунаштво отерало. Међутим, национални дух калио се у том тешком и срамном ропству. Тињала је ватра побуне. Милош, који је пажљиво вребао повољан тренутак, и који није веровао да је он дошао, сам је одлучно сузбијао преурањене покушаје својих пријатеља. Варварска невера Сулејман-пашиног ћаје на крају је однела превагу над опрезношћу. Милош је издејствовао амнестију за јагодинске устанике; уместо да одрже реч, Турци су позвали вође устанка у Београд, стрељали њих сто песет а одвели тридесет шест. Милош, који је и сам био у Београду, са болом је гледао страдање својих сународника. Њихова крв се узбуркала у њему и завапила у његовом срцу. Турци приметите његов бес, уплаше се његове освете, и заробе га; али он одмах побегне, прескочи зидине, нађе уточиште на Руднику, ту прикупи своје присталице, и побуна се рашири као огањ по свим шумама Србије.

У недељу, на Цвети 1815, Милош, који је побегао из Београда, улази у цркву у Такову, где се сакупио огроман народ. Свечано поздравља тај народ са оном природном речитошћу коју поседују Словени и са оним свемоћним осећањем очајања које унапред деле они што га слушају.

Почела су непријатељства; Милош, на челу неколико младих витезова из његове нахије и хиљаду горштака, проваљује код спахија и узима им два топа. На вест о том успеху, избеглице се враћају, бегунци излазе из шума, хајдуци силазе са планина; нападају пашиног ћају који се, на челу десет хиљада Турака, неопрезно улогорио у долини Мораве. Ћаја гине у борби; његова смрт уноси страх у логор, Турци беже ка Сјеници. Тамо започиње нова битка; Милош односи победу; плен, жене, ћајина артиљерија падају у руке Србима.

Али-паша излази из Београда са преосталим трупима и пресеће Милоша; бива поражен и повлачи се на Кипар под заштитом пратње коју му је победник доделио. И Адем-паша срамно капитулира, затвара се у Нови Пазар и прима поклоне од Милоша.

Босански паша силази са планина са свежом и бројном војском; он шаље Али-пашу, једног од својих поручника, да се бори против Милоша у Мачви; Али-паша бива заробљен и послат са многобројним поклонима великом везиру. Срби су већ показивали, својом племенитошћу, да су достојни оне цивилизације у чије су се име борили, а Милош је унапред поступао са непријатељима као са будућим пријатељима; осећао је да потпуна независност његове земље још није могућна и склапао је споразуме, уместо да је срамоти покољима.

На граници коју је представљала Морава, Марашли Али-паша је са своје стране напредовао; на срећу, тај војни заповедник се није слагао са Хуршид-пашом, бившим великим везиром и босанским пашом. Они се нису договарали и сваки од њих је потајно прижељкивао пораз оног другог, како би само њему припала част победе; обојица су хтели да преговарају и покушавали су сплеткама себи да прибаве част завршетка рата. Милош, обавештен о тим сплеткама, умео је да их искористи; усудио се да лично оде код великог везира, усред турског логора; сусрео се са Хуршидом; нису могли да се споразумеју: Милош је хтео да Србија задржи оружје; паша је прихватао све услове, осим тог, који је чинио све друге неизвесним. Милош, љут, устаје да би узјахао коња; Хуршид наређује да га ухапсе, јањичари се бацају на њега; али Али-паша, онај поручник кога је Милош победио и послао са поклонима везиру, храбро стаје између спахија и Милоша; објашњава Хуршиду да је Милош дошао у логор на његову реч, да се он заклео да ће га извести живот и здравог, да ће радије умрети него дозволити да неко насрне на слободу човека коме дугује живот. Али-пашина одлучност оставља снажан утисак на везира и његове војнике; он одводи Милоша из логора. „Милоше – рече му одлазећи – од сада се немојте уздати ни у кога, чак ни у себе самог! Били смо пријатељи, сада се растајемо, и то заувек.“ Милош се удаљи.

Започети преговори са Марашли Али-пашом били су успешнији; око оружја су се сложили; српски посланици отишли су у Цариград, и вратили се после месец дана носећи ферман мира, у коме је писало: „Као што је Бог поверио своје поданике султану, тако их и султан поверава паши.“ Паша се вратио у Београд, а српски поглавари дошли су на поклоњење Милошевим посредовањем. Градови су остали у рукама Турака; Срби су се сами наметали; администрација је подељена између двеју страна: државни савет одлазило је у Београд код паше; Али-паша, кога су Срби волели, заменио је у Београду Сулејман-пашу, њиховог непријатеља, кога је опозвао велики везир. Такво стање ствари није могло трајати; сукоби су били неизбежни. Милош, који је још увек био народни вођа, остао је у Београду код Али-паше, као будни стражар, увек спреман да своме народу да знак за отпор или напад.

Али-паша је покушао вештином да постигне разоружавање које није могао да постигне силом: обратио се Милошу, преклињући га да народу одузме оружје. Овај му одговори да су он и његови пријатељи спремни да положе оружје, али да му је немогуће да га одузме од сељака. Паша, љут, нахушка на њега председника српске канцеларије, Молера, и митрополита Никчевића; али Милошева гарда ухвати ова два завереника усред њиховог договора, и натера пашу, као носиоца извршне власти, да их осуди на смрт; Милош изађе из Београда и, да би избегао свакојаке замке које су му Турци и његови супарници међу Србима постављали, затвори се у утврђено село Топчидер, на пола миље од Београда.

Године 1821. дошло је до новог удара на Милошев живот и власт. Двојица војвода који су њиме руководили погубљени су. Сумњало се да је паша био подстрекач, па су се непријатељства између два народа појачала. Међутим, побуне у Албанији и борба за независност Грчке заокупљале су и исцрпљивале Турке. Околности су биле повољне за концентрацију народне власти у Србији. Народ стицу слободу само када се телотворе у неком војном старешини; интерес и захвалност наводе их по природи ствари да предају власт ономе ко је умео да је стекне и брани.

Монархија је нагон нација које се рађају: то је старатељ кога оне додељују својој још угроженој независности. Тај нагон био је јачи у Србији, где су републикански облици били непознати. Милош га је имао и користио. Проширио је своју власт и углавном вратио Карађорђев устав. Између себе и народа поставио је аристократију кнезова, задужених за државну администрацију. Сваки кнез има свога кмета или своју нахију, а већина нахија има свог обор-кнеза. Милош их именује, одређује по својој вољи њихову територију и њихове надлежности. Да би се избегле малверзације од стране тих кнезова, они примају плату из јавног буџета.

Милош је рођен 1780; његова мајка, Вишња, два пута се удавала. Њен први муж звао се Обрен. Са њим је имала сина по имену Милан. Њен други муж звао се Течо. Са њим је имала више деце. Једно од те деце био је Милош. Пошто његови родитељи нису имали никакву имовину, он је морао у почетку да тера стада волова које су богати трговци из краја слали на пијаце у Далмацији. Затим је ступио у службу код Милана, свога брата по мајци, који је трговао стоком.

Два брата су се волела тако нежно да је и Милош узео презиме Милановог оца, Обреновић. Два брата су успешно водила трговину. Богати и утицајни још у време првог устанка, они су у њему учествовали, сваки према својим природним склоностима. Милан, миран и благ, остао је код куће и бринуо се о обласној администрацији; Милош, немиран и неустрашив, борио се под Карађорђем.

Када је Карађорђе променио устав, Милан, који се у Совјету изјаснио против њега, погубљен је по његовој заповести. За данашњу славу и богатство Милош донекле дугује и братовљевој смрти. Освета га је бацила у редове незадовољника. Није пошао за вођама који су побегли 1813. Погледи су тада по природи ствари упрти ка једином који је остао у земљи.

Цивилизација Срба личи на редовну дисциплину у неком великом логору, у коме је једна једина воља душа мноштва људи, ма какве биле њихове функције и њихови чиновници. У присуству Турака, такав став је неопходан. Народ је увек спреман и наоружан. Поглавар мора да буде савршени војник. То стање половичне независности Србије Турци још увек оспоравају. Акерманска конвенција ништа није решила 1827. У Крагујевцу је одржана скупштина: на њој је обзнана Акерманска конвенција. Милош је устао и рекао: „Знам да има људи незадовољних што су по мојој заповести кажњени неки изазивачи нереда. Оптужили су

Десет хиљада Турака још увек држи градове. Кнез би их одатле лако истерао; на његов глас дигла би се цела земља. Али, пошто присуство Турака у тим градовима и њихова номинална власт више немају никаквих неугодних последица по Србију, него напротив могу да је заштите од унутрашњих немира и спољашњих интрига, до којих би неминовно дошло када би она била сасвим одвојена од отоманског царства, кнез, вештом политиком, радије одржава такво стање ствари него да води нов и преурањен рат. Народ му је захваљан због тог мира, који му омогућава све видове унутрашњег просвећивања. Он не страхује за своју стварну независност.

Првостепени судови постављени су по градовима и селима. Виши суд заседа у Крагујевцу. Именује их Милош. Обичај је закон све док се не напише кодекс који је у припреми. Право да изрекне смртну казну припада врховном поглавару. Мали порез који Србија плаћа Порти, остатак откупа који је сада само успомена на некадашњу зависност, пролази кроз руке врховног поглавара, који га предаје паши. Паша, бледа сенка власти која више не постоји, само је мртва стража Порте ради надгледања Дунова и издавања наређења Турцима који су остали по градовима. У случају да Турска зарати против Аустрије, Срби морају да снабдевају контингент од четдесет хиљада људи. Свештенство, чији се утицај могао мерити са Милошевим, изгубило је првенство са губитком судске власти, која је припала цивилним судовима. Попови и калуђери подлежу, као и народ, телесним казнама; плаћају заједничке таксе. Имовину епископа заменила је фиксна државна плата. Тако је сва власт сабрана у рукама врховног поглавара.

Цивилизација Срба личи на редовну дисциплину у неком великом логору, у коме је једна једина воља душа мноштва људи, ма какве биле њихове функције и њихови чиновници. У присуству Турака, такав став је неопходан. Народ је увек спреман и наоружан. Поглавар мора да буде савршени војник. То стање половичне независности Србије Турци још увек оспоравају. Акерманска конвенција ништа није решила 1827. У Крагујевцу је одржана скупштина: на њој је обзнана Акерманска конвенција. Милош је устао и рекао: „Знам да има људи незадовољних што су по мојој заповести кажњени неки изазивачи нереда. Оптужили су

Таковски устанак

ме да сам сувише строг и властољубив, а ја немам другог циља осим да одржим мир и послушност, као што захтевају пре свега два царска двора. Приписују ми се у злочин и порези које народ плаћа, а не води се рачуна о томе колико кошта слобода коју смо стекли и колико је ропство скупље! Слаб човек би попустио у овој тешкој ситуацији. Само ако се ради нашег спасења наоружам непогрешивом правдом, могу да извршим дужности које сам преузео према народу, царевима, својој савести и самоме Богу."

После ове беседе, скупштина састави допис који је предат Милошу и послат Порти, а којим су се Срби, преко органа својих поглавара, заклели на вечну послушност Његовом Височанству кнезу Милошу Обреновићу и његовим потомцима. Србија се одужила Милошу: он се сада одује Србији. Дарује својој отаџбини законе једноставне као и њени обичаји, али законе прожете европским просветитељством. Он шаље, као некада законодавци младих народа, младе Србе да путују по великим европским престоницама и да прикупљају обавештења о законодавству и администрацији, да би их прилагодили Србији. Неколики странци бораве на његовом двору и служе му као посредници са језицима и уметностима суседних народа. Становништво, умирно и враћено земљорадњи и трговини, схвата цену слободе коју је стекло, и расте по броју, активностима, јавним врлинама. Религија, једина култура народа који је у својим шумама немоју, изгубила је свој претерани, али не и свој благотворни утицај; образовање народа главни је циљ власти. Народ прихвата, са фанатичним поривом, то Мило-

Цивилизација Срба личи на редовну дисциплину у неком великом логору, у коме је једна једина воља душа мноштва људи, ма какве биле њихове функције и њихови чинови. У присуству Турака, такав став је неопходан. Народ је увек спреман и наоружан. Поглавар мора да буде савршени војник. То стање половичне независности Србије Турци још увек оспоравају.

Акерманска конвенција ништа није решила 1827. У Крагујевцу је одржана скупштина: на њој је обзнањена Акерманска конвенција. Милош је устао и рекао: „Знам да има људи незадовољних што су по мојој заповести кажњени неки изазивачи нереда. Оптужили су ме да сам сувише строг и властољубив, а ја немам другог циља осим да одржим мир и послушност, као што захтевају пре свега два царска двора. Приписују ми се у злочин и порези које народ плаћа, а не води се рачуна о томе колико кошта слобода коју смо стекли и колико је ропство скупље! Слаб човек би попустио у овој тешкој ситуацији. Само ако се ради нашег спасења наоружам непогрешивом правдом, могу да извршим дужности које сам преузео према народу, царевима, својој савести и самоме Богу."

После ове беседе, скупштина састави допис који је предат Милошу и послат Порти, а којим су се Срби, преко органа својих поглавара, заклели на вечну послушност Његовом Височанству кнезу Милошу Обреновићу и његовим потомцима.

шево настојање да га учини достојним једног напреднијег облика власти: рекло би се да схвата да само просвећени народи могу да постану слободни народи и да жели да што пре оствари тај циљ. Локалне власти, бачене у нахије као клица слободе, припремају га за то.

Даља судбина отоманског царства одлучиће о будућности те породице и тога народа; али изгледа да му је природа наменила да узме снажност учешћа у великим догађајима који се припремају, у европској као и у азијској Турској. Народне песме, које се по кнежевом налогу разносе по народу, наговештавају му, у блиској будућности, славу и снагу Србије и њеног јуначког краља Стефана Душана. Смели подвизи хајдука преносе се од уста до уста, а Срби сањају о устанку словенске нације, чији су заметак, језик, обичаје и првобитне врлине сачували у шумадјиским горама.

Путник као ја не може а да не поздравља тај сан са жељом и надом; не може да напусти без туге и без благоговора те неизмерне прашуме, те планине, те реке, које као да излазе из руку Творчевих и мешају раскошну младост земље са младошћу једног народа, када угледа како се те нове српске куће помаљају из шума, уздижу на обали река, простиру у дугим, жутијим линијама у дну долина; када из даљине зачује лупу стругара и воденица, бруј звона недав-

но освећених крвљу бранитеља отаџбине, и мирни или ратоборни пој младих и девојска који се враћају с пољских радова; када види те дуге поворке деце која излазе из школа или цркава дрвењара, чији кровови још нису довршени, израз слободе, радости, наде на свим уснама, младост и полет на свим лицима; када помисли на огромне физичке предности које та земља пружа својим житељима; на благо сунце које је обасјава, на те планине које је заклањају и штите као природне тврђаве; на дивну реку Дунав која се извија да би је опасала, да би однела њене производе на север и на исток; најзад, на оно Јадранско море које ће јој ускоро дати луке и бродовље и тако је приближити Италији; када се путник уз то сети да је, пролазећи кроз тај народ, наишао само на знаке благонаклонности и пријатељске поздраве, да му ни у једној колиби нису затражили накнаду за своје гостонапство; да је свуда дочекиван као брат, питан за савет као мудрац, испитиван као пророк, и да ће његове речи, које су попови и кнезови слушали са појудним љубопитством, остати као клица цивилизације, у селима кроз која је прошао, он не може да се уздржи и да не погледа последњи пут с љубављу пошумљене литице и разрушене камије са пробушеним кубетима, од којих га одваја широки Дунав, и да не помисли губећи их из вида: „Волео бих да се борим са овим народом који се рађа за плоносно слободу!" и да у себи не понавља строфе из једне од народних песама које му је тумач превео: Када сунце српско засија у очима Дунава, река као да ваља оштрице јатагана и блиставе пушке црногорске; то је челична река која брани Србију.

Када се албански ветар спусти низ планине и утоне у шумадијске горе, из њих допиру јауци, као из разбијене турске војске на Морави. Угодан је тај шум за ухо ослобођених Срба! Живом или мртвом, угодан је одмор, после боја, у подножју тога хрста који попут нас о својој слободи пева! ■

Пред Београдом

ТРАГОВИ РАЗАРАЊА

Београд, толико пута разаран бомбама, лежи на узвишеној обали Дунава. Кровови његових џамија су избушени, бедеми проваљени; напуштена предграђа прекривена чатрљама и гомилама развалина; варош, као и све турске вароши, спушта се уским и кривудавим улицама ка реци.

2. септембар 1833.

Јутрос смо изашли из столетних српских шума које се спуштају до обала Дунава. Место са кога почиње да се опажа ова краљица међу рекама један је ћувик обрастао величанственим храстовима; када га пређе, човек открива у његовом подножју нешто попут пространог језера плаве и прозирне воде, опкољеног шумарцима и трскама, и начичканог зеленим острвима; када се приђе ближе, види се река која тече с леве и десне стране, прво пролазећи дуж високих пошумљених српских обала, а затим ишче-завајући, са десне стране, у угарским равницама. Последње шумске падине које клизе дуж реке међу најлепшим су пределима на свету. Спавали смо на обали Дунава, у једном малом српском селу.

Сутрадан поново напуштамо реку током четвросовног хода. Тај крај, као и све граничне области, постаје сушан, необрађен и пуст; око поднева прелазимо неплодне падине са којих се открива Београд, који је под нашим ногама. Београд, толико пута разаран бомбама, лежи на узвишеној обали Дунава. Кровови његових џамија су избушени, бедеми проваљени; напуштена предграђа прекривена чатрљама и гомилама развалина; варош, као и све турске вароши, спушта се уским и кривудавим улицама ка реци.

Земун, први угарски град, блиста на другој обали Дунава у пуном сјају европског града; спрам минарета уздижу се звоници.

По доласку у Београд, док се одмарам у једној малој крчми, првој на коју смо наишли у Турској, кнез Милош ми шаље неколико доглавника да ме позову да проведем неколико дана у утврђењу у коме обитава, на миљу од Београда; опирем се њиховом наваљивању и поручјем чамце за прелаз преко Дунава. У четири сата спуштамо се ка реци. Баш кад смо хтели да се укрцамо, угледам групу коњаника, одевених готово европски, како хитају према плажи: то је брат кнеза Милоша, српског поглавараа, који долази у име свога брата да ми понови његов позив да останем неколико дана код њега. Веома жалим што не могу да прихватим гостонапство које ми је тако љубазно понуђено; али мој сапутник, господин де Капмас, већ је неколико дана тешко болестан; једва га држе на коњу; треба му што пре омогућити одмор и све оно што може да пружи један европски град и лекарска помоћ у лазарету. Пола сата разговарам са кнезом, који ми изгледа као човек колико љубазан и добар толико и образован; поздрављам у њему и његовом племенитом народу блиску наду у независну цивилизацију и најзад улазим у чамац који нас превози у Земун.

Прелаз траје један сат; река, широка и дубока, има таласе као море; затим идемо дуж ливада и воћњака који окружују Земун.

Трећег септембра увече, улазимо у лазарет, где ћемо остати десет дана. Свако од нас има своју ћелију и мало двориште засађено дрвећем. Отпуштам своје Татаре, своје носаче, своје преводиоце, који се враћају у Цариград: сви нам тужно љубе руке, а ни ја сам не могу без туге и захвалности да се растанем са тим једноставним и честитим људима, са тим верним и племенитим службеницима који су ме водили, служили, чували, неговали, као што би браћа чинила за брата, и који су ми доказали, у многим недаћама током османеостомесечног путовања по туђој земљи, да све религије имају свој божански морал, све цивилизације своју врлину, а сви људи осећање за правду, доброту и лепоту, које је различитим словима у њихово срце утиснула божија рука. ■

